

*Gražina Miniotaitė**

*Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija
Kultūros, filosofijos ir meno institutas*

Pilietinis pasipriešinimas Lietuvos saugumo ir gynybos sistemoje: raida ir perspektyvos

Lietuva yra viena iš nedaugelio valstybių pasaulyje, kurios saugumo ir gynybos strategijoje šalia karinės gynybos svarbus vaidmuo skiriamas pilietiniam pasipriešinimui (pilietinei gynybai). Straipsnyje nagrinėjamos istorinės aplinkybės bei teorinės prielaidos, lėmusios Lietuvos politinio elito dėmesį šiai netradicinei gynybos formai. Pirmiausiai trumpai apžvelgiama pilietinės gynybos teorijos raida bei nagrinėjamos kai kurių jos elementų taikymo ypatybės Lietuvos išsivadavimo judėjime (1990–1991 m.). Po to analizuojama pilietinio pasipriešinimo bei pilietinės gynybos samprata Lietuvos saugumo ir gynybos politiką reglamentuojančiuose dokumentuose. Galiausiai, vertinant pilietinio pasipriešinimo vietą ir perspektyvas šiuolaikinėje Lietuvos saugumo sistemoje, daroma išvada, kad euroatlantinės integracijos ir globalizacijos sąlygomis visuotinis pilietinis pasipriešinimas, siejamas su pilietinių laisvių išsaugojimu, nepraranda aktualumo, išlikdamas universaliu atsaku į bet kokias grėsmes.

Įvadas

Lietuvos Nacionalinio saugumo strategijoje (2002) pažymima, kad „valstybės gynyba susideda iš karinio saugumo ir pilietinio pasipriešinimo“¹. Dokumente nurodoma, kad pilietinis pasipriešinimas apima ginkluotas (partizaninis karas) ir neginkluotas (įvairios pilietinio nepaklusnumo akcijos) civilių gyventojų rezistencijos formas, kurios turėtų būti taikomos šalies okupacijos atveju. Pilietinis pasipriešinimas, suprantamas kaip spontaniškas civilių gyventojų įsijungimas į valstybės gynybą, yra gana plačiai aprašytas įvairiuose istoriniuose šaltiniuose, tačiau jo potencialo išankstinis įkomponavimas į gynybos strategiją yra retas dalykas. Ryškiausiai šiuolaikiniais tokio įkomponavimo pavyzdžiais galima laikyti Šveicarijos ir Švedijos visuotinės gynybos koncepcijas.

* *Doc., dr. Gražina Miniotaitė* - Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros docentė ir Kultūros, filosofijos ir meno instituto mokslo darbuotoja. Adresas: Šilo 5a, 10322 Vilnius, tel. 8-5-2103569, e-paštas: grazinam@ktl.mii.lt

¹ *Nacionalinio saugumo strategija*, 2002, 5.2.3.2 http://www.kam.lt/catalog/ministerija/nacionalinio_saugumo_strategija_06_05.doc, 2003 08 01.

Mėginant pilietiniam pasipriešinimui surasti vietą gana plačiame gynybos konceptualizavimo spektre, išryškėja teorinis sąvokos neapibrėžtumas, jos konceptualiųjų pagrindų prieštaravimas. Kyla nemaža klausimų: ar galima pilietinį pasipriešinimą laikyti savarankiška alternatyvia gynybos forma, ar tai tik tam tikras karinės gynybos priedas; koks santykis tarp karinės gynybos ir pilietinio pasipriešinimo; ar strategiškai suderinamas ginkluotas partizaninis karas ir įvairios neginkluoto pasipriešinimo akcijos? Tam tikrus mėginimus atsakyti į šiuos klausimus randame neprovokuojančios gynybos² (ang. *non-provocative defence*) ir pilietinės gynybos (ang. *civilian defence*) koncepcijose. Bendra šioms koncepcijoms yra tai, kad jų didžiausio populiarumo laikotarpis – Šaltojo karo metai. Jas vienija mėginimas surasti alternatyvias, neprovokuojančias priešininko gynybos formas bei dėmesys bendro saugumo ir pasitikėjimo tarp valstybių stiprinimo klausimams³.

Neprovokuojančios gynybos doktrinos prielaida yra neorealistine saugumo dilemos interpretacija⁴. Kaip pažymi Robert Jervis, anarchinėje tarptautinėje sistemoje ginklavimasis gynybos tikslais kitų valstybių gali būti interpretuotas kaip ginklavimasis puolimo tikslais ir sukelti atsakomuosius veiksmus. Norint išvengti saugumą destabilizuojančio poveikio, reikia vystyti neprovokojančią, atvirą gynybinę saugumo sistemą⁵. Neprovokuojančios gynybos koncepcija yra siejama su tokiomis idėjomis, kaip kolektyvinis saugumas, taikos palaikymas (ang. *peace keeping*), pasitikėjimo kūrimas (ang. *confidence building*). Ypač perspektyvi neprovokuojančios gynybos idėja atrodė XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje. Tačiau, kaip rodo mažėjantis publikacijų skaičius, susidomėjimas ja palaipsniui blėsta⁶.

Pilietinės gynybos koncepcija gali būti traktuojama kaip specifinis neprovokuojančios gynybos atvejis⁷. Ji dar vadinama piliečiais grindžiama gynyba (ang. *civilian-based defence*), socialine gynyba (ang. *social defence*), neprievartine gynyba (ang. *nonviolent defence*) bei gynyba pilietiniu pasipriešinimu (ang. *defence by civil resistance*)⁸. Šiomis iš esmės gana panašiomis sąvokomis mėginama konceptualizuoti tam tikrą valstybės gynimo būdą, kurio pagrindą sudaro gyventojų sugebėjimas

² Neprovokuojanti gynyba dar vadinama ginamąja gynyba (ang. *defensive defence*), nepuolamąja gynyba (ang. *non-offensive defence*), teritorine gynyba (ang. *territorial defence*), gynybiniu atgrasymu (ang. *defensive deterrence*), konvenciniu atgrasymu (ang. *conventional deterrence*) ir alternatyvia gynyba (ang. *alternative defence*) Žr.: Wiseman G., *Concepts of Non-provocative Defence: Ideas and practices in international security*, New York: PALGRAVE, 2002, p. 3–4; Moller B., *Dictionary of Alternative Defence*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1995.

³ Neprovokuojančios gynybos idėjų vystymui ypatingai reikšminga buvo Švedijos ministro pirmininko Olof Palme vadovaujamos tarptautinės Nepriklausomos nusiginklavimo ir saugumo klausimų komisijos (*Independent Commission on Disarmament and Security Issues*, 1982) veikla.

⁴ Moller B., *Common security and Nonoffensive Defense: A Neorealist Perspective*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1992.

⁵ Jervis R., *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976, p. 64–65.

⁶ Nors plačiai diskutuojama bei palaikoma viešosios nuomonės, neprovokuojančios gynybos idėja netapo vyraujančio strateginio mąstymo dalimi net ir jos didžiausio populiarumo laikotarpiu. Jos šalininkai buvo siejami su taikos, o ne prestižinėmis strategijos studijoms, dažniausiai išreikšdami opozicijos, o ne vyriausybės požiūrį.

⁷ Wiseman, (note 2) p. 10.

⁸ Brian M., „Social Defence Strategy: the Role of Technology“, *Journal of Peace Research*, 5 (26), 1999, p. 535–552.

neprievariniais metodais sustabdyti grėsmes, iškilusias jų fundamentalioms laisvėms⁹. Tai – ne teritorinė gynyba, o pagrindinių socialinių vertybių (laisvės, nepriklausomybės, demokratijos, taikos) ir socialinės struktūros, palaikančios šias vertybes, gynimas¹⁰.

Pilietinio pasipriešinimo sąvokoje persipina ir neprovokuojančios teritorinės gynybos, ir pilietinės gynybos doktrinų elementai. Tai sudaro prielaidas tam tikram konceptualiam nenuoseklumui, kuris pasireiškia mėginimais suderinti pozityviai orientuotą realiąją santykių tarp valstybių sampratą ir gandiškąjį normatyvizmą¹¹. Apskritai pilietinio pasipriešinimo sampratos vystymas ir pagrindimas yra labiau sietinas su pilietinės gynybos negu neprovokuojančios gynybos koncepcija. Neprovokuojančios gynybos doktrinos dėmesio centre – karinės gynybos analizė, nukreipta į saugumo dilemos sušvelninimą, tuo tarpu pilietinės gynybos teoretikus pirmiausiai domina civilių gyventojų panaudojimo galimybės valstybės gynyboje. Tad straipsnyje daugiausiai remiamasi pilietinės gynybos koncepcijos išvalgomis.

Idėja apie pilietinio pasipriešinimo panaudojimą valstybės gynyboje atsirado po I Pasaulinio karo Nyderlanduose, karo veteranų aplinkoje. Tai buvo greičiau neapykantos karui išraiška, noras surasti būdus, tausojančius aplinką bei gyventojus, negu teoriškai pagrįsta idėja. Ji atgimė po II Pasaulinio karo, ypač Šaltojo karo laikotarpiu. 1964 m. šiai idėjai plėtoti įvyko I tarptautinė konferencija Oksforde.

Netrukus pasirodė mokslinių publikacijų, nagrinėjančių pilietinės gynybos perspektyvas Vakarų Europoje¹². Žinomas karinės strategijos specialistas Basil Liddell–Hart, mėginamas pagrįsti valstybės gynybos strategiją atominio karo grėsmės aplinkybėmis, pabrėžė, kad dabartinėje tankiai apgyvendintoje miestų Europoje kova prieš okupaciją negali orientuotis į ginkluotą pasipriešinimą, – tai turėtų būti nekarinė gynyba¹³. Vokietijoje broliai Hans Heinrich ir Wilhelm Nolte suformulavo autonominės gynybos koncepciją, teigiančią, kad atominės grėsmės akivaizdoje šalis turi kliautis savo jėgomis, o ne kolektyvinės gynybos sistemomis. Jie ypač pabrėžė, kad autonominė gynybos sistema turi atsižvelgti į konkrečios šalies specifiką, sistemoje turi būti išradingai derinama karinė ir pilietinė gynyba¹⁴. Autonominės gynybos idėją gana palankiai priėmė kai kurių Europos šalių, daugiausiai nedidelių valstybių, karinis ir politinis elitas. Ją į savo gynybos doktriną įtraukė Belgija, Nyderlandai, Švedija, Prancūzija, Šveicarija¹⁵.

⁹ Низинг Й., *Общесмвенная оборона как логическая альтернатива*, Москва. СЕРСО, 1993, p. 146 (Niezing J., *Sociale verdegiging als logisch alternatief*, Antwerpen – Assen / Maastricht, 1987).

¹⁰ Geeraerts, G., „Two approaches to civilian defence“ in Geeraerts G., ed., *Possibilities of Civilian Defence in Western Europe*, Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1976, p. 6.

¹¹ Apie Mahatmos Gandžio idėjų įtaką pilietinės gynybos koncepcijai žr.: Sharp G., *Gandhi as a Political Strategist, with Essays on Ethics and Politics*, Mass.: Porter Sargent, 1979.

¹² Roberts A., ed., *The Strategy of Civilian Defence: Non-violent Resistance to Aggression*, London: Faber and Faber, 1967; Boserup A., Mack A., *War Without Weapons: Non-violence in National Defence*, London: Frances Pinter, 1974; Geeraerts G., ed., *Possibilities of Civilian Defence in Western Europe*, Amsterdam: Swets and Zeitlinger, 1976; Sharp G., *Making Europe Unconquerable: The Potential of Civilian-based Deterrence and Defense*, Cambridge, Mass.: Ballinger, 1985.

¹³ Liddell – Hart B., *Strategy. The Indirect Approach*, London: Faber & Faber Ltd., 4 th revised and further enlarged ed., 1967; Liddell – Hart, B., „Lessons from Resistance Movements, Guerilla and Non-Violence“ in Roberts, (note 12) p. 208–210.

¹⁴ Nolte H. H., Nolte W., *Ziviler Widerstand und Autonome Abwehr*, Baden-Baden, 1984, p. 154.

¹⁵ 1972 metais Švedijos vyriausybės užsakymu vienas iš pilietinės gynybos idėjos pradininkų Adam Roberts parengė studiją „Totalinė gynyba ir pilietinis pasipriešinimas“, turėjusią įtakos nacionalinės gynybos sampratai įvairiose šalyse. Žr.: Низинг (note 3) p. 27–30.

Naują impulsą pilietinės gynybos idėjų plėtotei suteikė Sovietų Sąjungos žlugimas bei Šaltojo karo pabaiga¹⁶. Pilietinės gynybos teorijos vystymuisi ypač reikšmingas buvo 1989–1991 m. taikus Rytų Centrinės Europos išsivadavimo nuo Sovietų Sąjungos patyrimas, kuriame Lietuvai teko išskirtinis vaidmuo¹⁷. Kovodama dėl nepriklausomybės Lietuva ne tik taikė pilietinį pasipriešinimą, bet ir oficialiai įvardijo jį kaip valstybės gynybos būdą (1990–1991 m.)¹⁸. Be to, tapusi suverenia valstybe, neatsisakė šios idėjos, o suteikė jai pakankamai reikšmingą vietą „Nacionalinio saugumo pagrinduose“ (1996) bei „Nacionalinio saugumo strategijoje“ (2002). Iš oficialių dokumentų galima spręsti, kad Lietuvos gynyba yra grindžiama visuotinės besąlygiškos gynybos principu, apimančiu karinę ir nekarinę gynybą. Kyla klausimas, ar visuotinės gynybos bei pilietinio pasipriešinimo idėjos atitinka naujas aplinkybes, susijusias su Lietuvos naryste NATO ir ES bei jos įsijungimu į kolektyvinės gynybos sistemą. Mėginant atsakyti į šį klausimą, straipsnyje pirmiausiai trumpai apžvelgiama pilietinės gynybos teorijos raida bei nagrinėjamos kai kurių jos elementų taikymo ypatybės Lietuvos išsivadavimo judėjime (1988–1991 m.). Po to analizuojama pilietinės gynybos bei pilietinio pasipriešinimo samprata Lietuvos saugumo ir gynybos politiką reglamentuojančiuose dokumentuose. Galiausiai mėginama atsakyti į klausimą apie pilietinio pasipriešinimo vietą ir perspektyvas Lietuvos gynyboje.

1. Pilietinės gynybos samprata

Pilietinės gynybos idėjai vystytis išsiskyrė dvi tradicijos: pacifistinė (principinė) ir pragmatinė¹⁹. Pirmoji traktuoja pilietinę gynybą kaip alternatyvą karinei, pabrėždama karinės ir pacifistinės strategijų nesuderinamumą. Pacifistinė gynybos samprata grindžiama moraliniais argumentais, joje prievarta, kaip konfliktų sprendimo būdas, nepateisinama jokiais, net ir kilniausiais tikslais. Antroji fizinės prievartos netaikymo reikalavimą grindžia pragmatiniais argumentais (socialiniais, politiniais, ekonominiais ir pan.): pilietinė gynyba taikoma ne todėl, kad ji moralesnė už kitas

¹⁶Sharp G., *Civilian-Based Defense: A Post-Military Weapons System* Princeton: Princeton University Press, 1990; Anderson S., Larmore J., eds., *Nonviolent Struggle and Social Defence*, London: War Resisters International, 1991; Brian M., *Social Defence, Social Change*, London: Freedom Press, 1993; Ackerman P., Kruegler Ch., *Strategic Nonviolent Conflict: The Dynamics of People Power in the Twentieth Century*, Westport: Praeger Publishers, 1994; Burrowes R. J. *The Strategy of Nonviolence Defense: A Gandhian Approach*, Albany, NY: State University of New York Press, 1996; Powers R. S., William B., eds., *Protest, Power, and Change: An Encyclopedia of Nonviolent Action*, New York: Garland Publishing, 1997; Ackerman P., Duvall J., *A Force More Powerful: A Century of Non-Violent Conflict*, New York: St. Martin's Press, 2000.

¹⁷ Roberts A., *Civil Resistance in the East European and Soviet Revolutions*, Cambridge, MA: The Albert Einstein Institution, Monograph Series 4, 1991; Bleiker R., *Nonviolent Struggle and the Revolution in East Germany*, Cambridge, MA: The Albert Einstein Institution, Monograph Series 6, 1993; Eglitis O., *Nonviolent Action in the Liberation of Latvia*, Cambridge, MA: Albert Einstein Institution, 1993; Lieven A., *The Baltic Revolution; Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*, New Haven and London: Yale University Press, 1993.

¹⁸ Miniotaite G., *Nonviolent Resistance in Lithuania: A Story of Peaceful Liberation*. Monograph series 8, Boston: Albert Einstein Institution, 2002.

¹⁹ Apie principinę ir pragmatinę neprievartą žr.: Holms R., ed., *Nonviolence in Theory and Practice*, Belmont, California: Wadsworth Publishing Company, 1990, p. 1–6.

gynybos formas, o todėl, kad, esant tam tikroms aplinkybėms, ji yra efektyvesnė už karinę. Pragmatinėje interpretacijoje pilietinė gynyba traktuojama kaip visuotinės gynybos sudedamoji dalis, kaip karinės gynybos papildymas.

Pilietinė gynyba kaip alternatyva karinei neegzistuoja jokiaje pasaulio šalyje; pragmatiškai interpretuojamos pilietinės gynybos elementai įeina į kai kurių valstybių gynybos koncepcijas. Nenuostabu, kad pilietinės gynybos strategijos studijos daugiausiai vystomos pragmatinės tradicijos rėmuose. Kyla klausimas, kaip turėtų būti kuriama analogo pasaulyje neturinti gynybos teorija. Matyt, šiuo atveju tenka kalbėti apie hipotetinės teorijos kūrimą, kurios empirinis pagrindas yra analizuoti įvykusius neginkluoto pasipriešinimo epizodus, ypač susijusius su pasipriešinimu okupacijai ir valstybės perversmams. Teoriniu naujos gynybos sampratos pagrindu tampa karinės strategijos klasikai – Carl von Clausewitz, Sun–Tzu bei šiuolaikinės karinės strategijos žinovų, tokių kaip Stephen King–Hall ir Basil Liddell–Hart, mintys apie nemilitarinę gynybą²⁰.

XX a. septintajame dešimtmetyje pasirodžiusiose pilietinės gynybos studijose pirmiausiai buvo mėginama suprasti neprievartinės kovos veiksmingumo, sprendžiant socialinius ir politinius konfliktus, prigimtį. Iš publikacijų, analizuojančių istorinį neprievartinės rezistencijos patyrimą²¹, ypač išsiskyrė išsami trijų tomų Gene Sharp studija *The Politics of Nonviolent Action* (1973)²². Šioje knygoje Sharp aprašė 198 neprievartinio veiksmo metodus bei suformulavo pagrindinius jo dinamikos principus. Neprievartinis veiksmas knygoje apibrėžiamas kaip „a technique used to control, combat and destroy the opponent's power by nonviolent means of wielding power“²³. Sharp atsiriboja nuo prievartos sąvokos vartojimo plačiąja prasme, kai ji tapatinama su viskuo, kas slopina žmogaus fizinių ir dvasinių potencijų vystymąsi. Prievarta yra siejama tik su veiksmiais bei elgesio formomis, grasinančiomis žmogaus gyvybei. Neprievartinė kova draudžia fizinį smurtą, tačiau neatmeta kitokių spaudimo priešininkui formų²⁴.

Neprievartinio veiksmo politika grindžiama tam tikra valdžios galios samprata. Sharp požiūriu, politinė valdžia išlaiko savo galią vidinių visuomenės šaltinių dėka: tai autoritetas, žmonių ištekliai, jų įgūdžiai ir žinios, dvasiniai veiksniai, materialiniai ištekliai ir sankcijos²⁵. Šie šaltiniai gali efektyviai maitinti valdžią tol, kol piliečiai jai paklūsta ir su ja bendradarbiauja. Valdomieji, nutraukdami savo paramą

²⁰ King–Hall S., *Defence in the Nuclear Age*, London: Victor Gollancz, 1958. Šioje knygoje Stephen King–Hall rekomenduoja Didžiąjai Britanijai atsisakyti atominės ginkluotės ir vystyti pilietinę gynybą.

Taip pat žr.: Liddell–Hart (note 6).

²¹ Dažniausiai pateikiami pavyzdžiai yra Vokietijos kova prieš Belgijos ir Prancūzijos okupaciją 1923 m., Indijos kova dėl nepriklausomybės, neprievartinė rezistencija prieš nacių okupaciją Vakarų Europoje, pasipriešinimas 1961 m. Alžyro generolų maištui, 1968 metų Čekoslovakijos pasipriešinimas Sovietų invazijai, Marcos diktatūros Filipinuose žlugimas 1986 metais, palestiniečių kova 1987–1993 m., komunistinių režimų žlugimas Rytų Centrinėje Europoje 1989 metais.

²² Sharp, G., *The Politics of Nonviolent Action*, Boston: Porter Sargent Publishers, 1973. Amerikiečių profesoriaus Gene Sharp darbai susilaukė plataus tarptautinio pripažinimo, jie yra išversti į daugiau negu 30 kalbų, taip pat į lietuvių, estų, latvių, rusų.

²³ „Neprievartinis veiksmas yra technika, naudojama kontroliuoti, kovoti ir sužlugdyti oponento galią neprievartinėmis priemonėmis“, Sharp (note 22), part I p. 4.

²⁴ Lazari–Pawlowska I, „Ethical Aspects of Resistance“, *The Modern Churchman* 2 (30), 1988, p. 7–14.

²⁵ Sharpas, G., *Pilietinė gynyba: postmilitarinių ginklų sistema*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 28–29.

valdžiai, gali neprievartinėmis priemonėmis ją kontroliuoti ir net sužlugdyti. „If they do this in sufficient numbers for long enough, that government or hierarchical system will no longer have power. This is the basic political assumption of nonviolent action“²⁶. Tokia valdžios galios samprata buvo grindžiama Indijos išsivadavimo judėjimo lyderio M. Gandhi veikla. 1920 m. jis rašė: „[...] no government can exist for a single moment without the cooperation of the people, willing or forced, and if people suddenly withdraw their cooperation in every detail, the government will come to a standstill“²⁷. Vėliau tą pačią mintį pakartojo Hannah Arendt: „the people lend their power and support to the government by agreeing to act according to its rules“²⁸. Kenneth Boulding ją vadina integrative galia (ang. *integrative power*)²⁹.

Sharp apibrėžia pilietinę gynybą kaip „pačių piliečių, o ne karinio personalo vykdomą gynybą, naudojantis pilietinėmis, o ne karinėmis ar pusiau karinėmis kovos priemonėmis“³⁰. Tai „a projected refinement of the general technique of nonviolent action“, „[...] an attempt deliberately to adapt and develop that technique to meet defend needs“³¹. Pilietinės gynybos teoretiko Robert Burrowes požiūriu, strateginis pilietinės gynybos tikslas yra „to consolidate the power and will of the defending population to resist the aggression“, „[...] to alter the will of the opponent elite to conduct the aggression, and to undermine their power to do so“³². Šiame procese susipina du tikslai: priešininko atgrasymas (oponento valios pakeitimas) ir gynyba. Jei oponentas nekeičia valios, jį galima priversti tai padaryti neprievartiniais veiksmais, kurie pilietinėje gynyboje atlieka ginklų vaidmenį.

Neprievartinės kovos ginklai skirstomi į tris dideles kategorijas: 1) neprievartinis protestas ir įtikinimas (demonstracijos, piketai, protesto mitingai, viešos paskaitos ir diskusijos ir t. t.); 2) nebendradarbiavimas: „Veiksmai, kuriais nutraukiami, apribojami ar ignoruojami tam tikri santykiai – socialiniai, ekonominiai arba politiniai“³³ (streikai, boikotai, mokesčių nemokėjimas, rinkimų ir teisėtvarkos boikotas, pilietinis nepaklusnumas); 3) neprievartinis įsikišimas: „Disruption or destruction of behavioral patterns, policies, relationships, or institutions that are consi-

²⁶ „Jei jie tai daro pakankamai daug kartų ir pakankamai ilgą laiką, vyriausybė arba hierarchinė sistema netenka galios. Tai yra pagrindinė neprievartinio veiksmo politikos prielaida“. Sharp, (note 22) p. 64.

²⁷ „[...] jokia vyriausybė nė minutės negali egzistuoti be žmonių bendradarbiavimo su ja, savanoriško ar priverstinio. Jei žmonės staiga visiškai nutrauks bendradarbiavimą, vyriausybė pateks į aklavietę“. Cituojama pagal Sharp, (note 11) p. 44.

²⁸ „Žmonės paskolina savo galią ir paramą vyriausybei sutikdami elgtis pagal jos taisykles“. Cituojama pagal: Presbey G. M., „Hannah Arendt on nonviolence and political action“ in Kool V. K., eds., *Nonviolence: Social and Psychological Issues*. Lanham: University Press of America, 1993, p. 249.

²⁹ Boulding K. E., „Peace, Justice, and the Faces of Power“ in Wehr P., H. Burgess and G. Burgess, eds., *Justice without Violence*, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1994, p. 51.

³⁰ Sharp, (note 25) p. 12.

³¹ Tai – „apgalvotas bendros neprievartinio veiksmo technikos patobulinimas [...]“, „mėginimas ją pritaikyti ir išvystyti gynybos poreikiams“. Sharp G., *Social Power and Political Freedom*, Boston, Mas.: Porter Sargent Publishers, 1980, p. 233.

³² „Konsoliduoti pasipriešinimui prieš agresiją gynyboje dalyvaujančių gyventojų galią ir valią“, „pakeisti oponento elito valią tęsti agresiją bei pakirsti jo galią tai daryti“. Burrowes, (note 16) p. 209.

³³ Sharp, (note 25) p. 43.

dered unacceptable³⁴ (neprievartinė blokada ir okupacija, badavimas, įkalinimo siekimas, alternatyvių politinių, ekonominių, socialinių institucijų steigimas, alternatyvios mokyklos, paralelinis transporto, komunikacijų tinklas).

Pilietinė gynyba reikalauja ypatingo gyventojų pasiruošimo bei jos lyderių strateginio kūrybingumo. Neginkluota gynyba prieš ginkluotą priešininką reikalauja visuomenės vieningumo, išvystytos pilietinės visuomenės, asmeninės dalyvių drąsos, neprievartinės disciplinos (neatsakyti smurtu į represijas), sugebėjimo atskleisti ir išnaudoti priešininko silpnąsias puses. Be to, tai ypatingas santykis su priešininku: pilietinėje gynyboje nesiekama nužmoginti priešininko – tikslas yra neutralizuoti jo priešišumą ir, jei pavyks, paversti jį sąjungininku.

Iš šios trumpos pilietinės gynybos teorijos apžvalgos gali susidaryti įspūdis, kad pilietinės gynybos teoretikai kuria utopinio pasaulio utopinę teoriją. Kaip rodo istorija, taikių permainų laikotarpius keičia nauji smurto protrūkiai, vedantys ne prie neprievartinio veiksmo, o prie karinės ginkluotės tobulinimo. Kiek realus yra pilietinės gynybos įgyvendinimas? Pirmiausiai reikėtų neužmiršti, kad karinės gynybos istorija siekia tūkstantmečius, valstybingumo išsaugojimo pagrindimas yra konceptualizuojamas karinės galios kategorijomis. Tuo tarpu pilietinės gynybos idėja gyvuoja viso labo kelis dešimtmečius. Pilietinės gynybos teoretikai, ypač pragmatinės orientacijos, žengia dar tik pirmuosius idėjos pagrindimo žingsnius. Jų požiūriu, perėjimas nuo teorijos prie jos praktinio įgyvendinimo turėtų prasidėti iš viršaus, t. y. įvedant kai kuriuos pilietinės gynybos elementus į nacionalinės gynybos sistemą. Tokio proceso tikslingumui devintajame XX amžiaus dešimtmetyje pritarė ir kai kurių Europos valstybių valdžios atstovai. 1986 m. Švedijos Parlamentas pritarė Nemilitarinės rezistencijos komisijos įsteigimui. 1990 m. Norvegijos gynybos ministras Johan Holst pažymėjo: „Civilian-based defence has the potential of constituting an important complement to traditional military forms of resistance“³⁵. Šią Holst mintį mėgina praktiškai įgyvendinti Lietuvos politinis elitas, pilietiniam pasipriešinimui Lietuvos gynyboje skirdamas svarbią vietą.

2. Neprievartinis veiksmas ir pilietinė gynyba Lietuvos išsivadavimo judėjime: 1988–1991 m.

Daugelyje SSSR žlugimui nušviesti skirtų publikacijų pažymima, kad Sovietų imperijai subyrant Lietuva atliko katalizatoriaus vaidmenį. Imperijos žlugimas yra sudėtingas, įvairiapusis procesas, veikiamas daugybės vidaus ir išorės faktorių. Daugelis autorių, analizuojančių Sovietų imperijos žlugimą, atkreipė dėmesį į jo taikų pobūdį³⁶, tačiau išsami šio proceso analizė neprievartinio veiksmo teorijos požiūriu dar laukia savo tyrinėtojų. Lietuvoje platus neprievartinio veiksmo taikymas 1988–

³⁴ „Žlugdymas arba destrukcija tokių elgesio modelių, politikos, santykių ar institucijų, kurie laikomi nepriimtinais“. Burrowes R., *The Strategy of nonviolent defence*, <http://polar.alaskapacific.edu/gregb/sc430n5.html>, 20 08 2003.

³⁵ „Pilietinė gynyba turi galimybę tapti svarbiu tradicinių karinių pasipriešinimo formų papildymu“, Holst J. J., *Civilian-Based Defence in a New Era*, Cambridge, Mass.: Albert Einstein Institution, Monograph Series No 2, 1990, p. 14–15.

³⁶ Lieven A., *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*, New Haven and London: Yale University Press, 1993; Smith G., eds., *Baltic States: National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*, London: Macmillan, 1994; Gerner K., Hedlund S., *Baltic States and the End of the Soviet Empire*, London: Routledge, 1993.

1991 m. suvaidino svarbų vaidmenį kovojant dėl nepriklausomybės. Šį laikotarpį tikslinga suskirstyti į du periodus: pirmasis – nuo Sąjūdžio įsisteigimo iki nepriklausomybės deklaravimo 1990 m. kovo 11 d; antrasis periodas baigiasi Lietuvos priėmimu į JT organizaciją 1991 m. rugsėjo 17 d. Pirmajam periodui būdingas spontaniškas neprievartinio veiksmo metodų taikymas kovojant dėl valstybės suvereniteto prieš Vilniaus ir Maskvos nomenklatūrą, antrajame vyksta kova prieš Sovietų Sąjungos karinę ir politinę nomenklatūrą dėl paskelbtos nepriklausomybės išsaugojimo ir įtvirtinimo. Šiuo periodu ginant valstybingumą atsiranda apgalvoto ir organizuoto neprievartinio veiksmo technikos taikymo elementų, t. y. pilietinės gynybos užuomazgų.

3. Pilietinės gynybos elementai kovojant dėl Lietuvos nepriklausomybės išsaugojimo: 1990–1991 m.

Lietuva buvo pirmoji Sovietų Sąjungos respublika, vienašališkai paskelbusi valstybės nepriklausomybę. 1,5 % beginklių gyventojų, užimančių 0,3 % teritorijos, kurioje tuo metu buvo dislokuota Sovietų kariuomenė, metė iššūkį didžiulei, turinčiai galimą represinį aparatą imperijai. Po kelių dienų neeilinis SSSR deputatų suvažiavimas paskelbė Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją neturinčia juridinės galios ir pareikalavo „atkurti tvarką ir teisėtumą“ Lietuvos teritorijoje. Žvelgiant iš SSSR pozicijų, visi tolimesni Lietuvos veiksmai atkuriant valstybingumą yra neteisėti, neprievartinio veiksmo teorijos požiūriu jie gali būti įvardinti kaip pilietinis nepaklusnumas. Tuo tarpu žvelgiant iš Lietuvos pozicijų – tai valstybingumo gynimas ir įtvirtinimas. Atsakomajame laiške suvažiavimui Vytautas Landsbergis pabrėžė, kad užsienio valstybės rezoliucijos neturi juridinės galios Lietuvoje ir kad teisėti SSSR interesai galėtų tapti derybų objektu. Abi pusės jautėsi esančios teisios ir nuosekliai siekė realizuoti savo tikslus. Esminis skirtumas buvo tas, kad Lietuvos valdžia rėmėsi visuotine žmonių parama, tuo tarpu SSSR vadovybė galėjo kliautis tik represinėmis struktūromis.

Po nepriklausomybės paskelbimo SSSR santykiuose su Lietuva vyravo ultimatyvus tonas: grasinimai sugriauti ekonomiką, atimti kai kurias teritorijas, supriešinti visuomenę. Lietuvos valdžia siūlė pradėti derybas ir, nepaisydama grasinimų, kūrė institucijas, įtvirtinančias valstybės suverenitetą. Buvo priimtas Respublikos piliečio pažymėjimo įstatymas, pradėtas valstybės sienų žymėjimas ir kontrolė, įsteigtas Lietuvos Krašto apsaugos departamentas. Maskva į šiuos veiksmus atsakė ekonomine blokada, pastatų okupavimu ir niokojimu, karinę tarnybą boikotuojančių jaunuolių gaudymu. 2991 m. sausio mėn. buvo pamėginta su desantininkų ir tankų pagalba susigrąžinti Lietuvos paklusnumą. Nors buvo brutaliai užimti Spaudos rūmai, Radijo ir televizijos pastatas, televizijos transliacijos bokštas, tačiau SSSR Prezidento Michail Gorbaciov telegramoje Lietuvos AT suformuluotas tikslas – „tučtuojau visiškai atkurti TSRS konstitucijos ir Lietuvos SSSR konstitucijos galiojimą, atšaukti priimtus konstitucinius aktus“³⁷ – nebuvo pasiektas. 1991 m. sausio 13 naktį tankams kelią pastojusi neginkluotų žmonių minia sužlugdė karinio perversmo įgyvendinimą³⁸.

³⁷ *Lietuva, 1991.01.13: Dokumentinė medžiaga*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991, p. 23.

³⁸ Tą naktį gindami televizijos bokštą žuvo 13 Lietuvos gyventojų, 702 buvo sužeisti. *Ten pat*, p. 360.

Lietuvos AT, mesdama išsūkį imperijai, iš pat pradžių orientavosi į netradicines, neginkluotos kovos formas, daugiausiai į jau išmėgintus neprievartinio veiksmo metodus. Didėjant ginkluotos agresijos pavojui, stiprėjo suvokimas, kad atsvara jai gali būti tik vadinamas Gandžio kelias. 1990 m. gruodžio mėn. bendroje AT Sąjūdžio remiamų deputatų, savivaldybių deputatų atstovų tarybos ir Sąjūdžio Seimo konferencijoje buvo paskelbtas kreipimasis „Respublika pavojuje“. Jame visi Lietuvos žmonės buvo kviečiami „laikytis nepaklusnumo ir nebendradarbiavimo su okupaciniais organais principų“³⁹. 1991 m. sausio 8 d., kai Maskvos agresija atrodė neišvengiama, Landsbergis per radiją kreipėsi į Lietuvos žmones: „Ateikite ir paremkite savo valdžią, kitaip galite turėti svetimą“⁴⁰. Per televiziją buvo parodytas Richard Attenborough filmas „Gandhi“. Prasidėjo nuolatinis Sąjūdžio organizuotas Lietuvos gyventojų budėjimas prie Seimo, Spaudos rūmų, televizijos transliacijos bokšto. Kartu su civiliais gyventojais budėjo neginkluoti policininkai, Policijos akademijos studentai. Jų pagrindinis uždavinys buvo užkirsti kelią ginkluotoms provokacijoms.

Sausio įvykiai Lietuvoje ir Latvijoje⁴¹ nepateisino Maskvos lūkesčių. Toliau dirbo Lietuvos Aukščiausioji ir Ministrų tarybos, savivaldybės kontroliavo padėtį miestuose. Policija liko ištikima Lietuvos respublikai. Be to, labai išaugo valdžios autoritetas ir žmonių parama jai. Prievartos naudojimas prieš taikius gyventojus atvedė prie vadinamo politinio džiu–džitso: tai tokia situacija, kai dėl prievartos naudojimo padidėja rezistentų skaičius ir gyventojų nepaklusnumas, išryškėja nesutarimai tarp priešininkų, sumažėja jų galimybės palaužti nepaklusnumą ir tęsti savo politiką⁴². Britų žurnalistas Anatol Lieven pastebi: „Soviet measures however only increased the determination and morale of ordinary Lithuanians. Those who, immediately after declaration [of independence], had been critical of Landsbergis and Sąjudis, became increasingly supportive, and popular demonstrations returned to their preindependence dimensions“⁴³. Be to, dėl Sausio įvykių labai išaugo Sovietų Sąjungos gyventojų bei kitų šalių parama Lietuvos nepriklausomybei. Sausio įvykiai Lietuvoje akivaizdžiai parodė neginkluotos gynybos efektyvumą: civiliai gyventojai apgynė labai svarbius Lietuvos nepriklausomybei objektus – Aukščiausiąją Tarybą, Televizijos stotį Sitkūnuose, leidusią atnaujinti TV transliaciją. Tad neatsitiktinai po Sausio įvykių sustiprėjo ir Lietuvos vyriausybės bei visuomenės orientacija į pilietinę gynybą. Ji buvo suprantama kaip iš anksto organizuotas žmonių galios panaudojimas valstybės gynimo tikslams. Antai 1991 m. vasario 28 d. AT paskelbtoje rezoliucijoje teigiama:

Prasidėjus atvirai okupacijai, stodami į kovą už nepriklausomybę, Lietuvos respublikos piliečiai kviečiami laikytis neklusnumo, nesmurtinio pasipriešinimo ir politinio bei socialinio nebendradarbiavimo principų⁴⁴.

³⁹ Landsbergis V., *Laisvės byla*, Vilnius: Lietuvos Aidas, 1992, p. 182.

⁴⁰ *Ten pat*, p. 186.

⁴¹ Eglitis O., *Nonviolent Action in the Liberation of Latvia*, Cambridge, MA: Albert Einstein Institution, 1993, p. 31–35.

⁴² Apie politinio džiu–džitso sąvoką žr. Sharp (note 25) p. 57–59.

⁴³ „Sovietų naudojamos priemonės „sustiprino paprastų lietuvių apsisprendimą ir dvasią. Ypatingai sustiprėjo parama tų žmonių, kurie iš karto po nepriklausomybės deklaracijos paskelbimo kritikavo Landsbergį ir Sąjūdį; protesto demonstracijos įgavo ankstesnę masą“. Lieven, (note 36) p. 239. Tai patvirtino ir 1991 m. sausio 14 dieną Vilniaus universiteto sociologijos laboratorijos ir Lietuvos mokslų akademijos Viešosios nuomonės tyrimų centro atlikta apklausa, kuri parodė, kad po Sausio įvykių labai išaugo netgi Lietuvoje gyvenančių kitataučių, ypač rusų, pritarimas Lietuvos nepriklausomybei. Žr. *Lietuvos Aidas*, 1991 01 23.

⁴⁴ *Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos ir vyriausybės žinios*, 1991, t. 8, p. 324.

Tokiai rezoliucijai atsirasti įtakos turėjo ne tik sukauptas praktinis patyrimas, bet ir pažintis su teorinėmis pilietinės gynybos studijomis.⁴⁵ Pirmiausiai buvo mėginama pritaikyti kai kuriuos pilietinės gynybos elementus Sovietų agresijos atgrasymo tikslams. Buvo siekiama įtikinti Sovietų politinį ir karinį elitą, kad jų tikslas – jėga susigrąžinti Lietuvą – yra nepasiekiamas, o mėginimas tai daryti atneštų didžiulę materialinę ir moralinę žalą *perestroikai* ir tarptautiniam šalies prestižui. Jau sausio mėnesį Krašto apsaugos departamentas pradėjo leisti laikraštį rusų kalba *Doroga Litvy* (Lietuvos kelias). Laikraštis buvo platinamas tarp sovietų kariškių, tarnavusių Lietuvoje bei Sovietų Sąjungoje. Taip pat buvo tiražuojama ir platinama medžiaga apie Sausio įvykius. Sąjūdis, AT deputatai, vyriausybė bei paprasti Lietuvos gyventojai palaikė glaudžius ryšius su nacionalinio išsivadavimo judėjimais visoje Sovietų Sąjungoje, mėgindami daryti įtaką demokratizacijos procesų eigai⁴⁶.

Rengiantis pilietinei gynybai svarbus uždavinys buvo gyventojų ir kariškių švietimas, jų nuteikimas naudotis pilietinės gynybos ginklais. „Tai netradicinė ginklų sistema, kurią valdyti reikia mokytis. Ji reikalauja daug daugiau žinių, intelekto, žmogiškosios prigimties supratimo nei įprastinis šautuvas ar policininko lazda“, – rašė Krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius G. Sharp knygos publikacijos lietuvių kalba proga⁴⁷. 1991 m. vasario mėn. vyriausybės įsakymu buvo įsteigta Psichologinės gynybos ir pilietinio pasipriešinimo komisija. Įsakyme numatoma „parengti pilietinio pasipriešinimo instrukciją, skirtą KAD etatiniams darbuotojams ir SKA savanoriams, [...] organizuoti savanorių mokymą pagal neprievartinio pasipriešinimo programas“⁴⁸. Savanoriška krašto apsaugos tarnyba daug dėmesio skyrė savanorių mokymams organizuoti, rėmė reikiamos literatūros vertimą į lietuvių kalbą⁴⁹. Siekdami padėti gyventojų švietimui, pagrindiniai Lietuvos laikraščiai spausdino medžiagą, skirtą pilietinės rezistencijos istorijai, jos metodų analizei. Taip pat buvo organizuotos televizijos laidos, supažindinančios gyventojus su pagrindiniais pilietinės gynybos principais. 1991 m. rugpjūčio 19 d. prasidėjus pučui Maskvoje, V. Landsbergis pakartojo, kad „pagrindinis Lietuvos pasipriešinimas okupacijos atveju yra neginkluotas, nesmurtinis pasipriešinimas“⁵⁰. Lietuvos žmonės vėl buvo pakviesti rinktis prie AT pastato. Krašto apsaugos departamentas išleido įsakymą, kuriuo krašto apsaugos sistemos darbuotojai okupacijos atveju įpareigojami „organizuoti ir vykdyti pilietinio pasipriešinimo akcijas visoje Lietuvos respublikos teritorijoje, naudojant nesmurtinio pasipriešinimo metodiką“⁵¹.

⁴⁵ Jau 1990 metų pabaigoje Sharp knyga *Civilian-Based Defence* (1990) buvo išverstos į lietuvių kalbą. Vertimo rankraštis buvo įdėmiai studijuojamas Krašto apsaugos departamento direktoriaus, kitų pareigūnų, Sąjūdžio aktyvistų. Taip pat buvo išversta ir 1992 metais publikuota Sharp knyga *Self-Reliant Defense without Bankruptcy or War* (1990).

⁴⁶ Prasidėjus Donecko ir Kuznecko sričių šachtininkų streikams, Darbininkų Sąjungos iniciatyva Lietuvoje buvo renkami maisto produktai streikuojantiems. Paramos gabenimas sunkvežimiais per Sovietų Sąjungą turėjo didžiulę idėjinę reikšmę; kartu su maisto produktais keliavo ir pozityvi informacija apie Lietuvą.

⁴⁷ Sharpas, (note 25) p. 147.

⁴⁸ *Krašto apsaugos departamento įsakymas Nr.12*, 1991 m. vasario 20 d. (Autorės archyvas).

⁴⁹ Buvo išversti ištisi skyriai iš knygų, straipsniai apie Suomijos, Indijos, Norvegijos, Filipinų, Lenkijos *Solidarumo* neprievartinės kovos patyrimą. *Savanorio bibliotekėlėje* buvo išspausdintas Sharp straipsnis „Jėgos vaidmuo nesmurtinėje kovoje“ (The role of power in nonviolent struggle). *Savanorio bibliotekėlė* 3, 1991.

⁵⁰ Landsbergis, (note 39) p. 284.

⁵¹ *Krašto apsaugos departamento įsakymas Nr. 160.*, 1991 m. rugpjūčio 18 d. (Autorės archyvas).

Netrukus po rugpjūčio pučo Maskvoje pralaimėjimo Lietuva sulaukė tarptautinio pripažinimo – 1991 m. rugsėjo 17 d. ji tapo JT nare.

Trumpa Lietuvos kovos dėl nepriklausomybės 1988–1991 m. apžvalga patvirtina neprieartinio pasipriešinimo efektyvumą bei atskleidžia jo perspektyvas valstybės gynyboje. Tačiau būtų naivu pasiektą rezultatą aiškinti tik neprieartinio pasipriešinimo strategija. Lietuvos Nepriklausomybės deklaracija buvo priimta esant ypač palankioms vidaus ir išorės aplinkybėms. *Perestroika*, Sovietų Sąjungoje atvėrusi kelius viešumui ir demokratizacijai, išjudino totalitarinio režimo pagrindus. Tuo pačiu metu „Solidarumo“ pergalė Lenkijoje, vadinama aksominė Čekoslovakijos revoliucija, Vokietijos susivienijimas sukūrė pabrėžtinai palankų tarptautinį klimatą išsivadavimo judėjimams Baltijos valstybėse. Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos valstybėse, per kelis metus buvo sukauptas vertingas pilietinio pasipriešinimo patyrimas, susiformavo nepriklausomos struktūros, kurios suteikė jam kryptį ir idėjinį pagrindimą. Po Nepriklausomybės deklaracijos paskelbimo susidarė unikali situacija, kai sutapo naujai besiformuojančių valdžios struktūrų ir visuomenės tikslai. Be to, gyventojų sugebėjimas išsaugoti neprieartinę discipliną, nepasiduodant priešininko provokacijoms į smurtą atsakyti smurtu, padėjo Lietuvai laimėti pasaulio viešosios nuomonės paramą. Nepriklausomybė buvo pasiekta su minimaliomis žmonių aukomis, išsaugant šalies resursus bei infrastruktūrą.

4. Pilietinis pasipriešinimas Lietuvos saugumo ir gynybos sistemoje

Po tarptautinio Nepriklausomybės pripažinimo Lietuvoje pradėjo formotis savarankiška vidaus ir užsienio politika, kuri orientavosi į mažos valstybės teoriją: „A small state’s foreign policy must first of all deal with the potential threat posted by great powers in order to secure its own survival“⁵². Matydama pagrindinę grėsmę nestabilioje ir neprognozuojamoje Rusijoje, Lietuva palaipsniui atsisakė tilto tarp Rytų ir Vakarų įvaizdžio ir ryžtingai pasuko suartėjimo su Vakarais linkme. Ši tendencija ypač sustiprėjo po Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos 1993 m. Nuoseklus Vakarų krypties politikos įgyvendinimas lėmė Lietuvos narystę NATO ir Europos Sąjungoje (2004). Kyla klausimas, kaip atsispindi šiuolaikinės Lietuvos saugumo ir gynybos sistemoje neprieartinio pasipriešinimo patyrimas, suvaidinęs be galo reikšmingą vaidmenį siekiant nepriklausomybės pripažinimo. Į šį klausimą bus atsakyta apžvelgiant Lietuvos Saugumo ir Gynybos politikos konceptualizavimo ypatybes.

Nuo pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės deklaravimo dienų valstybės ir tautos saugumas yra pagrindinė Lietuvos politinio diskurso tema. Jau 1992 m. Krašto apsaugos ministerijos iniciatyva parengiamas pirmasis Nacionalinio saugumo koncepcijos projektas, kuriame gana reikšmingas vaidmuo skiriamas pilietinei gyny-

⁵²„Mažos valstybės užsienio politika pirmiausiai privalo būti orientuota į didelių valstybių keliamą grėsmę ir savo pačios išlikimą“. Knudsen O. F., „Baltic States’ Foreign Policies“, *Nordic Journal of International Studies* 1 (28), 1993, p. 48.

⁵³„Lietuvos respublikos nacionalinio saugumo koncepcija. Projektas“ (1992), Žr.: Bagdonavičius V., sudar., *Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos*, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1994, p. 125–145.

bai⁵³. Tais pačiais metais Krašto apsaugos departamentas kartu su Alberto Einšteino institutu (JAV) surengė tarptautinę konferenciją apie pilietinės gynybos pritaikymą ir perspektyvas Baltijos valstybėse. Prie Civilinės saugos departamento įsteigiamas Neprievarinės rezistencijos kabinetas, kuriame kaupiama medžiaga apie pilietinį pasipriešinimą Lietuvoje ir kitose šalyse. Kabineto veiklą tęsė Pilietinio pasipriešinimo mokymo skyrius⁵⁴: jame krašto apsaugos ministerijos ir kitų institucijų pareigūnams buvo skaitomas trumpas pilietinio pasipriešinimo pagrindų kursas⁵⁵. 1994–1995 m. buvo parengtas susitarimo projektas dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos pilietinės gynybos bendradarbiavimo. Nors visos šalys pritarė susitarimo idėjai, tačiau jis taip ir nebuvo pasirašytas. Artėjant narystei NATO, blėso dėmesys pilietinei gynybai, ypač Latvijoje ir Estijoje.

1996 m. pab. Seimo patvirtinti Lietuvos Nacionalinio saugumo pagrindai (NSP) suteikė pilietiniam pasipriešinimui tvirtą teisinį pagrindą. Pilietinė gynyba dokumente apibrėžiama kaip esminė pilietinio pasipriešinimo dalis. Dokumentu skyriuje Pilietinis pasipriešinimas (7.4) teigiama:

Lietuvos gynybos sistemos pagrindas – visuotinės ir besąlyginės gynybos principas. Pilietinio pasipriešinimo jėgą lemia Tautos valia ir apsisprendimas kovoti už savo laisvę, kiekvieno piliečio, nesvarbu, koks jo amžius ir profesija, pasiryžimas visais įmanomais būdais priešintis užpuolikai ar okupantui, prisidėti prie Lietuvos gynybos. Piliečių pasirengimo pilietiniam pasipriešinimui sistema yra valstybinė. Jos funkcionavimą organizuoja Vyriausybė.

Užpuolimo, pasikėsinimo į Lietuvos teritorijos vientisumą arba jos konstitucinę santvarką atveju piliečiai ir jų savaveiksmiai dariniai imasi pilietinio pasipriešinimo veiksmų – nesmurtinio pasipriešinimo, nepaklusnumo ir nekolaboravimo su neteisėta administracija, taip pat ginkluoto pasipriešinimo⁵⁶.

Pilietinio pasipriešinimo nuostatos taip pat įtvirtintos Lietuvos Nacionalinio saugumo (NSS, 2002) ir Nacionalinės gynybos (2000) strategijose⁵⁷. Vykdamas Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymą 2000 m. Vyriausybės nutarimu įsteigtas Valstybinis pilietinio pasipriešinimo rengimo centras prie Krašto apsaugos ministerijos. Jo paskirtis – „įgyvendinti valstybės politiką rengiant visuomenę individualiam ir organizuotam pilietiniam pasipriešinimui“⁵⁸. 2001 m. pradėjęs veiklą, centras tęsia pilietinio pasipriešinimo skyriaus pradėtus darbus.

Apžvelgus pilietinio pasipriešinimo idėjos įgyvendinimą nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, galima teigti, kad kai kurie pilietinės gynybos elementai užima gana

⁵⁴ Skyrius buvo įsteigtas 1999 metais Generolo Adolfo Ramanausko karių profesinio tobulinimosi centre.

⁵⁵ Mokymo pradžioje kurso klausytojai buvo Rezervo karių asociacijos nariai, Skautų sąjungos vadovai, Šaulių sąjungos rinktinių vadai, karinių dalinių ryšių su visuomene specialistai ir karių ramovių darbuotojai. Žr.: Mankevičius V., Daugirdas A., *Pilietinis pasipriešinimas*, Vilnius: Mažoji Evelina, 2002, p. 3.

⁵⁶ „Lietuvos respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios* 2, 1997, p. 2–20.

⁵⁷ Nacionalinio saugumo strategija, 2002 http://www.kam.lt/catalog/ministerija/nacionalinio_saugumo_strategija_06_05.doc;

Nacionalinės gynybos strategija, 2000, <http://www.kam.is.lt/index.php?ItemId=9675> 2003 03 14.

⁵⁸ Nutarimas dėl Valstybinio pilietinio pasipriešinimo rengimo centro prie Krašto apsaugos ministerijos įsteigimo 1359, 2000 11 07, *Valstybės žinios* 98, 2000, p. 73.

svarbią vietą pagrindiniuose Lietuvos saugumo ir gynybos politiką apibrėžiančiuose dokumentuose. „Visuotinis piliečių pasirengimas pasipriešinimui“ laikomas svarbia potencialaus užpuoliko atgrasymo proceso dalimi. Tačiau šis pasirengimas šviečiant gyventojus nėra visuotinio pobūdžio, jis daugiausiai yra skirtas su Krašto apsaugos ministerija susijusioms institucijoms. Sprendžiant pagal programą, Pilietinio pasipriešinimo rengimo centro veikla turėtų apimti platesnius gyventojų sluoksnius: joje numatomas glaudus bendradarbiavimas su mokymo ir mokslo įstaigomis, bažnyčia, valstybės, vietos savivaldos institucijomis ir visuomeninėmis organizacijomis.

Pilietiniam pasipriešinimui skiriama svarbi vieta ne tik siekiant atgrasyti nuo agresijos, bet ir sprendžiant gynybos klausimus. Lietuvos visuotinės ir besąlyginės gynybos modelis labiausiai primena aštuntojo dešimtmečio Šveicarijos totalinės gynybos (vok. *Gesamptverteidigung*) strateginę triadą, kurią sudaro karinė gynyba, partizaninis karas ir nekarinė gynyba⁵⁹. Kaip rašoma Nacionalinio saugumo pagrinduose, Lietuva priešins agresoriui karine gynyba ir pilietiniu pasipriešinimu, t. y. partizanine kova bei nesmurtinio pasipriešinimo veiksmais. Pilietinis pasipriešinimas turėtų prasidėti nutraukus karinę gynybą ir agresoriui okupavus šalį. Šioje gynybos stadijoje iškyla esminis pilietinio pasipriešinimo strategijos klausimas: ar suderinama ginkluotas partizaninis karas ir neginkluota pilietinė gynyba? Pilietinės gynybos teoretikai gana vienareikšmiškai tvirtina, kad gynyba, kurioje ginkluota kova taikoma kartu su neprievarciniu pasipriešinimu, yra pasmerkta nesėkmei. Esant tokiai gynybos taktikai pakertamos pilietinio pasipriešinimo efektyvumo šaknys – moralinis rezistentų pranašumas, kuris yra labai svarbus siekiant palankios tarptautinės reakcijos. Be to, ginkluotą kovą lydintis smurtas, atsitiktinės civilių aukos, gyvenamos aplinkos niokojimas suteikia priešininkui pagrindą pateisinti represijas⁶⁰.

Nekelia abejonių, kad tolimesnis pilietinio pasipriešinimo bei pilietinės gynybos idėjų plėtojimas reikalauja jų išsamesnio teorinio pagrindimo, santykio tarp ginkluotos ir neginkluotos gynybos strategijų analizės, socialinių ir politinių prielaidų, būtinų šiai netradicinei gynybos formai įgyvendinti, studijų⁶¹.

Pilietinio pasipriešinimo įtraukimas į Lietuvos saugumo ir gynybos sistemą pagrįstas visuotinės ir besąlyginės gynybos principu, reikalaujančiu „visus ir kiekvieną pilietį priešintis agresoriui visomis įmanomomis priemonėmis“ (NSS, 6.3.4). Atsakymas į klausimą, ar laiku rodomas dėmesys pilietiniam pasipriešinimui Lietuvos saugumo sistemoje, slypi atsakyme į klausimą, ar nepavėluotas yra visuotinės ir besąlyginės gynybos principas. Lietuvos politinio elito orientaciją į visuotinę ir besąlyginę gynybą lėmė įvairūs faktoriai, iš kurių pirmiausiai išskirtina specifinė tarpukario Lietuvos istorijos interpretacija. Tai tarsi skausminga dabarties polemika su 1940 m. įvykiais, kai militarizuota Lietuvos valstybė jokia forma nepasipriešino Sovietų Są-

⁵⁹ Низинг, (note 9) p. 29.

⁶⁰ Низинг, (note 9); Sharp (note 25); Ackerman (note 16). Tą pačią mintį išreiškė buvęs Lietuvos Krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius: „Kai valstybė pereina prie pilietinės gynybos pobūdžio pasipriešinimo, tuos, kurie organizuoja tolimesnį pasipriešinimą naudodami smurtą, ji turėtų laikyti galimais provokatoriais, tarnaujančiais agresoriui, kadangi jų veiksmai ardo gynybos pastangas. Valstybė turėtų aiškiai paskelbti, kad okupacijos metu jos gynybos politika yra pilietinė gynyba“. Žr.: Audrius Butkevičius, *Mažos valstybės gynybos strategijos tezės*, Cambridge, MA: The Albert Einstein Institution, 1994, p. 26.

⁶¹ De Valk G. in cooperation with Niezing J., *Research on Civilia –Based Defence*, Amsterdam: SISWO, 1993.

jungos ultimatumui. Tikima, kad visuotinė ir besąlyginė gynyba turėtų užkirsti kelią tokiai kapituliacinei situacijai pasikartoti. Be to, visuotinės gynybos principui pasirinkti įtakos turėjo Lietuvos politiniame diskurse vyraujanti neorealistine jos geopolitinės situacijos interpretacija ir su ja susijusi modernistinė suvereniteto samprata, taip pat orientacija į kaimyninių šalių, ypač Švedijos, patyrimą.

Straipsnyje aptartuose oficialiuose dokumentuose neabejojama, kad narystė NATO ir ES garantuos Lietuvos teritorinį saugumą, tačiau taip pat pabrėžiama, kad „globalinis dinamiškas vystymasis pateikia naujų iššūkių, pavojingų situacijų ir grėsmių“ (NSS), todėl visuotinis pilietinis pasipriešinimas ir dabartinėmis sąlygomis lieka universaliu atsaku į bet kokias grėsmingas aplinkybes.

Baigiamosios pastabos

Iš karto po nepriklausomybės pripažinimo Lietuvos nacionalinio saugumo sistemai žengiant pirmuosius žingsnius, įvairių šalių pilietinės gynybos teoretikai ir entuziastai vylėsi, kad Lietuva taps pirmąja šalimi pasaulyje, kurios gynyba bus grindžiama neginkluotu pilietiniu pasipriešinimu. Negalima sakyti, kad Lietuva visiškai nepateisino jų lūkesčių, – pilietinės gynybos nuostatos įeina į jos saugumo ir gynybos politiką. Pažymėtina, kad nors visos rytų ir centrinės Europos šalys patyrė žmonių galios veiksmingumą, tačiau tik Lietuva oficialiai pripažino jos pritaikymą ir perspektyvas. Dėmesys pilietiniam pasipriešinimui Lietuvos saugumo ir gynybos politiką reprezentuojančiuose dokumentuose išlieka gana unikaliu faktu šiuolaikinėje gynybos konceptualizavimo praktikoje pasaulyje.

Apžvelgusi trumpą pilietinės gynybos idėjos atsiradimo bei kai kurių jos žingsnių įgyvendinimo Lietuvoje istoriją, nesiiimu prognozuoti jos tolimesnės raidos. Apisiribosiu tik kai kurių tendencijų bei problemų, lydinčių pilietinės gynybos vystymąsi po Šaltojo karo, formulavimu.

Pilietinės gynybos teorija daugiausiai buvo vystoma Šaltojo karo laikotarpiu nedidelėse nebranduolinėse valstybėse. Konceptuali ir pilietinės, ir karinės gynybos strategijos pagrindu buvo ir lieka neorealistine tarptautinės sistemos samprata. Saugumą neorealizmas supranta kaip geopolitiškai sąlygotų nuolatinių grėsmių valstybei ir tautai identifikavimą ir jų neutralizavimą

politinėmis ir karinėmis priemonėmis. Pasaulis yra padalijamas į saugų, racionaliai valdomą tautinės valstybės vidų ir pavojingą anarchinę neprognozuojamą išorę, į taikos ir grėsmės zonas. Būtent tokia tarptautinių santykių samprata remiasi visuotinės gynybos ir pilietinio pasipriešinimo idėja Lietuvos nacionalinio saugumo pagrinduose⁶².

Neorealizmo sąvokomis konceptualizuojamoje tikrovėje visuomenės konsolidavimo, jos mobilizavimo gynybai pagrindas yra bendrų, vienareikšmiškai apibrėžiamų grėsmių kolektyviniam (tautiniam) identitetui pripažinimas, jų konstravimas ir rekonstravimas⁶³. Lietuvoje 1988–1991 m. bendra, vienijančia visuomenę gynybai grėsme buvo Sovietų Sąjungą, vėliau – nenumatoma ir neprognozuojama Rusija.

Po Šaltojo karo, žlugus bipoliarinei pasaulio tvarkai bei intensyvėjant globalizacijai, riba tarp taikos ir grėsmės zonų praranda pastovumą, tampa paslanki. Aktualizuojasi naujos, demokratinėms valstybėms bendros grėsmės, susijusios su terorizmu, nelegalia migracija, žmogaus teisių pažeidimais. Keičiasi saugumo ir grėsmės sampratos, buvęs aiškus priešas netenka apibrėžtumo.

Lietuvos dalyvavimas euroatlantinėje integracijoje stiprina jos teritorinį saugumą, tačiau drauge silpnina simbolinį ryšį tarp tautos ir valstybės bei skatina tautinio identiteto eroziją. Grėsmėms netenkant vienamatiškumo, keičiasi visuomenę konsoliduojantys faktoriai, mažėja tautinės priklausomybės vaidmuo formuojantis kolektyviniam identitetui. Žmones vienijančių faktorių tampa ne tautybė, o pilietybė, bendros politinės vertybės. Stiprų tautinį identitetą keičia pilietinis identitetas, kurį vokiečių filosofas Jurgens Haberm pavadino konstituciniu patriotizmu⁶⁴.

Šiomis globalaus vystymosi aplinkybėmis keičiasi ir pilietinio pasipriešinimo bei pilietinės gynybos turinys. Viena vertus, atgrasymas nuo agresijos, orientuotas į konkretų priešą, netenka prasmės. Tačiau, kita vertus, atsirandant naujiems iššūkiams bei pavojingoms situacijoms, visuotinis pilietinis pasipriešinimas nepraranda aktualumo, išlikdamas universaliu atsaku į bet kokias grėsmes.

Dabartiniame demokratijos raidos etape pagrindiniu pilietinės gynybos objektu tampa fundamentalios pilietinės laisvės, kurių egzistavimo prielaida yra stipri pilietinė visuomenė, jos vertybių ugdytas ir išsaugojimas. Drauge pilietinio pasipriešinimo sistemoje atgrasymas nuo potencialaus priešininko virsta pilietiško mokykla. Būtent šia kryptimi pastaraisiais metais pasuko pilietinės gynybos įkomponavimas į Lietuvos saugumo sistemą. Tai patvirtina Pilietinio pasipriešinimo rengimo centro programa ir veikla.

⁶⁴ Haberm J., *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1998, p. 225–226.